

broeders opriep meer dan voorheen te functioneren als 'een stille leerschool van deugd en goede zeden'. Mijnhardt beschouwt de loge als genootschap en komt tot de conclusie dat de loges een minder grote culturele invloed hebben gehad dan andere genootschappen, zoals de lokale departementen van 't Nut (gesticht in 1784). Naar mijn indruk vergt de schrijver van de vrijmetselarij een nieuwe maatschappelijke missie die er toen nog vreemd aan was. Immers, de maçonnerie dient in de eerste plaats een spiritueel doel. Het is precies dit aspect dat in deze bundel onderbelicht blijft. (In Tolstoj's *Oorlog en vrede* kan men daarvan al een aardige indruk krijgen.)

In 'Hulde alleen is onvoldoende' (99-136) behandelt H. Moors het thema 'Vrouwen en vrouwelijkheid in vrijmetselaarskringen'. Zijn gedegen studie biedt veel materiaal over de, vooralsnog, fundamenteel afwijzende opstelling van de vrijmetselarij tegenover het inwijden van vrouwen. Redacteurs inleider A. van de Sande bespreekt aspecten van 'Antimaçonisme bij katholieken en protestanten in de negentiende eeuw' (137-155). De nadruk ligt daarbij vooral op de houding van Rome en van de zelf zich in een emancipatieproces bevindende Nederlandse katholieken. Aan de protestanten wijdt de auteur maar een paar bladzijden. Twee zeer nuttige bijdragen besluiten de bundel. De conservator van de verzamelingen van de Orde der Vrijmetselaren, E. Kwaadgras, geeft 'In de schatkamer van de Koninklijke Kunst' (157-169) een sleutel voor historisch onderzoek die zeker zoveel nut kan afwerpen als het 'Bibliografisch overzicht' (171-179) van de voornaamste literatuur over de vrijmetselarij, van de hand van M. P. Spruit. Dit initiatief tot exploratie van een tamelijk onbekend historisch terrein verdient lof en navolging.

A. H. Huussen jr.

NIEUWSTE GESCHIEDENIS

C. Denig, *Utrecht van Ancien Régime tot Nieuwe Tijd. De bewoning van de Utrechtse binnenstad in haar ruimtelijke structuur, 1793-1891* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1995; Utrecht: Matrijs, 1995, 218 blz., f39,95, ISBN 90 5345 075 0).

De industrialisering en modernisering van Nederland in de negentiende eeuw is een langzaam en geleidelijk verlopend proces geweest. Men zou daarom verwachten dat analoog hieraan de ruimtelijk structuur van de steden maar weinig veranderde. Deze vraag voimt de inzet van de dissertatie van C. Denig, waarbij hij de binnenstad van Utrecht als onderzoeksobject gebruikte. Hij komt tot de eenduidige conclusie dat in het ruimtelijke patroon van de binnenstad maar weinig veranderde. Wel zijn na 1860 de eerste tekenen waar te nemen van een ontwikkeling naar een moderne industriële stad, maar eerst op het eind van de eeuw kwam dit proces tot een versnelling. De auteur concludeert dat het stratenpatroon in grote lijnen gelijk bleef, dat er weinig sprake was van segregatie en dat de woonbestemming weinig veranderde. De grootste verandering was wel de slechting van de wallen en creatie van ruim opgezette singels bestemd voor herenhuisen. Cityvorming kwam eerst op het eind van de negentiende eeuw op gang.

Deze conclusies zijn gebaseerd op een indrukwekkende inventarisatie van het bronnenmateriaal. De kadastrale opmetingen die in 1832 in definitieve vorm gereed kwamen, zijn als uitgangspunt gebruikt. De bevolkingsregisters waren een andere belangrijke bron. De koppeling van beide bronnen — en nog enkele registers uit de tijd voor 1832 — maakten het mogelijk de bewoningsgeschiedenis van de Utrechtse binnenstad voor de negentiende eeuw te reconstrueren. Deze diepgaande analyse van het bronnenmateriaal maken de hierboven vermelde conclusies van dit boek tamelijk onaanvechtbaar.

Dat neemt niet weg dat bepaalde keuzes in de interpretatie en klassificering van het materiaal discussie uitlokken. Denig gebruikt de beroepsstratificatie van Giele en Van Oenen. Nu is dit wel te verdedigen. Een welstandsstratificatie op basis van personele belasting of hoofdlijke omslag lijkt mij wenselijker, maar het is wat onbarmhartig de auteur ook nog met de verwerking van dat immense bronnenmateriaal op te zadelen. Het punt is echter, dat Denig nergens ingaat op de voor- en nadelen, mogelijkheden en onmogelijkheden van de gebruikte stratificatie. Ook de vrij uitvoerige discussie die het werk van Giele en Van Oenen heeft uitgelokt, wordt onbesproken gelaten. Zo wordt in de gebruikte stratificatie het anachronisme 'witte-boordenberoepen' ingevoerd, zonder dat duidelijk wordt gemaakt waarom het gebruikt wordt en welke inhoud het heeft. We zijn al een eind op weg in het boek (86) als terloops wordt vermeld dat we moeten denken aan een heterogene groep als onderwijzers, winkelbedienden, spoorwegbeambten, kandidaat-notarissen en anderen. Nu is het werken met zo'n containerbegrip wellicht te verantwoorden, maar dan moet het wel beargumenteerd worden. Dit klemt des te meer omdat de ontwikkeling van de witte-boordenberoepen als beroepsgroep en de mogelijke ontwikkeling van deze groep tot nieuwe elite één van de onderzoeksvragen is (12). Ondanks deze opmerkingen toont de auteur dat hij de ambachtelijke kant van het vak beheerst. De bronnen en de verwerking zijn bij hem in goede handen.

Een dissertatie behoegt echter meer. Van de onderzoeker wordt verwacht dat hij vanuit bronnen en literatuur een coherent en bevattelijk betoog produceert en daarbij zijn verhaal kan plaatsen in de actuele discussies die binnen zijn vakgebied plaats vinden. Hierin is de auteur veel minder geslaagd. Het betoog is niet altijd even consistent. In de inleiding merkt Denig op dat de historische geografie generaliserende uitspraken nauwelijks toelaat vanwege veel versturende invloeden en dat zijn onderzoek dit laat zien. Wel wil hij gebruik maken van hedendaagse geografische technieken. Ik begrijp hieruit dat de auteur zich niet wil spiegelen aan theoretische concepten, maar zelf een drietal werkhypothesen heeft ontworpen die hij wenst te toetsen. Die vragen gaan over een te verwachten segregatie, verandering in bewoningsspatroon van elite en witte-boordengroepen en of de samenstelling van de beroepsbevolking binnen de wijken veranderingen heeft ondergaan. In hoofdstuk 3 evenwel wordt de bewoningssituatie uit 1793 gespiegeld aan door historische geografen ontwikkelde concepten over statusgradiënten van centrum naar periferie. Waarom dat alleen voor dat jaar gebeurt en waarom bij volgende analyses daarop niet wordt teruggekomen wordt niet duidelijk gemaakt. In het een na laatste hoofdstuk wordt dan naar voren gebracht dat het te verwachten is dat de mate van sociale homogeniteit bepalend is voor de mate waarin segregatie optreedt. Wijken die in het begin van de negentiende eeuw al vrij homogeen waren hadden een beter uitgangspunt voor verdere segregatie dan wijken waarin dat minder het geval was. Berekeningen blijken deze theorie te bevestigen. Ook nu horen we niet hoe deze vaststelling past in het betoog of hoe dit bijdraagt aan de beantwoording van de onderzoeksvragen.

Iets dergelijks zien we bij de gebruikte methodiek. Denig heeft er voor gekozen de wijk-indeling in acht wijken, zoals het stadsbestuur die in de negentiende eeuw hanteerde te handhaven. Wel verdeelt hij de wijken in enkele subwijken zodat met homogenere eenheden gewerkt kan worden. Dit wekt bevreemding, omdat verderop in het boek wordt opgemerkt dat uit literatuur en eigen onderzoek blijkt 'dat de woning het meest geschikt is als eenheid van waarneming' (154). Argumenten om de keuze te verduidelijken om de wijken als eenheden van analyse te handhaven, ondanks de blijkbaar zwakke theoretische en methodologische fundering, worden echter niet gegeven.

Het is jammer dat er aan dit onderzoek niet meer richting kon worden gegeven. Te meer daar het berust op een uiterst gedegen bronnenanalyse. Daardoor is de reikwijdte geringer dan die had kunnen zijn als was nagedacht over en gewerkt was aan een grondiger

theoretische en methodologische onderbouwing. Daardoor kent dit boek nog te veel iosse eindjes.

Denig laat zich in dit boek kennen als een bij uitstek kwantitatief gericht historicus. De historische beeldvorming lijkt daar wel eens onder. Het cijfermateriaal voert soms wel erg de boventoon en daalt wel eens af naar te grote detaildichtheid. Het fraaie kaartmateriaal maakt in dit opzicht echter veel goed. Het boek kent zijn beperkingen, maar de belangstellende lezer zal er wel veel belangwekkend materiaal uit kunnen opdiepen.

R. E. van der Woude

Ch. Jeurgens, P. M. M. Klep, *Informatieprocessen van de Bataafs-Franse overheid, 1795-1813* (Rijks geschiedkundige publicatiën; 's-Gravenhage: Instituut voor Nederlandse geschiedenis, 1995, 103 blz., f35,-, ISBN 90 5216 065 1).

Deze uitgave biedt een eerste proeve van de resultaten van een onderzoek om tot een ander soort archief- en bronontsluiting te komen. Immers, integrale publicatie van bronnen begint door de kosten en de omvang van de bronnen steeds meer tot de onmogelijkheden te behoren. Het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis stelt daarom een nieuw type ontsluitingsinstrument voor, dat niet gericht is op het statische verschijnsel 'document' maar op het dynamische begrip 'administratief werkproces'. Dit beoogt het opsporen en verzamelen van administratieve werkprocessen die voor historici interessante informatie opleveren. Het doel is een zo compleet mogelijke lijst te maken van de inspanningen die de overheid zich heeft getroost om systematische informatie betreffende burgers, organisaties, objecten, enzovoort, te verzamelen, vast te leggen en te gebruiken. Tegelijk wordt een aantal kerngegevens van deze processen vastgelegd.

De schrijvers bedienen zich van het samenvattende concept 'informatieverwervings- en toepassingsproces' van de overheid, kortweg aangeduid als het IVET-proces. De ontstaansgeschiedenis van het basisconcept ligt in de ontwikkeling sedert 1981 van een ander nieuwsoortig ontsluitingsinstrument, namelijk dat van het broncommentaar. Hoewel in het broncommentaar het uitgangspunt de statische bron is, wordt systematisch aandacht besteed aan het administratief proces waardoor de bron tot stand is gekomen. In eerste instantie is gekozen voor de Bataafs-Franse tijd omdat in die periode een spectaculaire toename in het bijeenbrengen van informatie door de overheid heeft plaatsgevonden. Binnen deze periode is begonnen met onderzoek te doen in de archieven die op centraal niveau zijn gevormd.

De reconstructie van IVET-processen komt erop neer dat de documenten van bepaalde archiefbestanden systematisch en chronologisch worden uitgekamd met de bedoeling alle administratieve fragmenten van IVET-processen te verzamelen in een databestand. Een fragment wordt binnen het systeem een IVET-stap genoemd. Van iedere stap worden vier dimensies vastgelegd: a het relevante informatieproces; b de vervaardigende instantie(s); c de structuur van de gegevens; en d de vindplaats. Het gaat bijvoorbeeld om vragen van de centrale overheid om gegevens op te zenden over aantallen ambtenaren, koeien, soorten ziekten, scholen, pensioenen, omvang burgerbewapening etcetera, etcetera.

Er is een gecomputeriseerd informatiesysteem ontworpen (Microsoft-ACCESS) dat enerzijds in staat is de aangetroffen IVET-stappen van allerlei processen in willekeurige volgorde op te nemen en anderzijds de stappen van de afzonderlijke processen herkent, selecteert, sorteert en koppelt. In een apart hoofdstuk wordt vrij uitgebreid ingegaan op de technische kant hiervan. Inmiddels is er een operationele databank opgebouwd, aanwezig op het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis. Gestudeerd wordt nog op de wijze waarop deze databank uiteindelijk beschikbaar zal worden gesteld. Opties zijn verspreiding door middel van CD-ROM tech-

nieken of het beschikbaar stellen van de informatie via computernetwerken, bijvoorbeeld Internet. De bijlagen geven een beeld van de voorlopige resultaten. Zij bevatten een lijst van de tot nu toe ontdekte informatieprocessen, voorbeelden van uitgewerkte informatieprocessen en gegevens over de instellingen die genoemd worden.

Hoe moet deze aanpak nu worden gewaardeerd? Mijns inziens positief. Wat men er ook van vindt, de klassieke tekstgerichte bronnenpublicatie komt steeds meer onder druk te staan en het is daarom zaak om tot aangepaste instrumenten van ontsluiting te komen. Het nu voorgestelde instrument is daar één van. In de praktijk zal moeten blijken hoe het uitpakt. Van groot belang is de wijze van toegang. Deze moet optimaal zijn; zo niet, dan wordt juist een belangrijk beoogd doel van de nieuwe aanpak niet bereikt. Op korte termijn dient hierover dan ook duidelijkheid te komen. Overigens doet de lezer er goed aan zich niet te laten afschrikken door het gebruikte jargon. In feite is dat niet meer dan een bepaalde gewichtige manier van uitdrukken om te beschrijven hoe historisch onderzoek moet worden opgezet c. q. een 'kaartenbak' moet worden ingericht.

H. Boels

A.M.C. Emich, *Gezag in wording. Een studie over de organisatie van de politie tussen 1795 en 1825* (Apeldoorn: Nederlandse politie academie, 1995, 144 blz.).

In Nederland bestaat een eigenaardig dubbel toezicht op de politie. Justitie en Binnenlandse Zaken zijn erbij betrokken. Het Openbaar Ministerie en de burgemeesters hebben directe bemoeienis met het werk en het functioneren van de politie als apparaat voor opsporing en aanhouding en als instrument tot behoud van de openbare orde. Er zijn politici, juristen van naam, die in persberichten hun bezorgdheid uitspreken over een, dreigend, dualistisch systeem krachtens hetwelk naast Justitie (dat tegenwoordig onder vuur ligt) vooral BiZa mede-verantwoordelijkheid voor de politie zou gaan dragen. ('Justitie kan als kaartenhuis ineenstorten', interview met CDA-senator J. R. Glasz, in *NRC Handelsblad* 4.6.1996.) Die problematiek van 'twee kapiteins op een schip' is echter niet van vandaag of gisteren. Er bestaat toegankelijke historische literatuur over.

Ook het voormalig hoofd van het wetenschappelijk onderwijs aan de Nederlandse politie academie, A. M. C. Emich, is door dat dualisme gefascineerd geraakt. Hij heeft er — na zijn pensionering — een historisch onderzoek naar ingesteld, dat logischerwijs start in de periode waarin ons land tot een nationale eenheidsstaat werd gesmeed. Eén van de belangrijkste ontwikkelingen lijkt me wel te zijn geweest dat er van het plan om een Franse vorm van *haute police* in te voeren onder koning Lodewijk Napoleon niets is terecht gekomen. Dat was te danken aan het verzet van diens adviseur minister Van Maanen, die geen voorstander was van de scheiding tussen justitie en politie (49). Aan koning Willem I adviseerde Van Maanen in dezelfde zin (104). Emich spreekt van een Frans en een Hollands model van politie-organisatie, maar het lijkt mij duidelijker de plannen van Van Maanen in het kader van de ontwikkeling naar een — zo men wil: van de — rechtsstaat te plaatsen.

Het boekje van Emich geeft interessante informatie maar het wordt enerzijds belast door handboekachtige stukjes over de staatkundige geschiedenis van de behandelde periode en anderzijds ontsierd door slordigheden en omissies. De bundel *Redenen van wetenschap. Opstellen over de politie veertig jaar na het Politiebesluit 1945* (1985) dat enkele historische bijdragen bevat, had wel geraadpleegd mogen worden. Ook de bronnenuitgaven met betrekking tot de totstandkoming der grondwetten — de discussie over de staatkundige vormgeving — zou-